

UDK 808.62-316.4

Stručni rad.

Primljen: VII/1996.

Prihvaćen za tisak: X/1997.

Lana Hudeček i Milica Mihaljević

VIŠEZNAČNI ODNOSI U NAZIVLJU I NJIHOVA LEKSIKOGRAFSKA OBRADBA¹

U radu se opisuju različiti tipovi višeznačnoga povezivanja u nazivlju te analiziraju uzroci postanka homonimnih/polisemnih naziva. Na primjerima iz hrvatskih terminoloških rječnika i prikupljenoga korpusa autorice opisuju tipove višeznačnoga povezivanja, analiziraju slučajeve u kojima je višeznačnost prihvatljiva u nazivlju te probleme koji su povezani s višeznačnim nazivima. Također opisuju načine njihova rješavanja. Opisuju se problemi u leksikografskoj obradbi višeznačnih naziva, analizira se njihova obradba u postojećim općim i terminološkim rječnicima te daju smjernice za pristup njihovoj obradbi u budućim rječnicima.

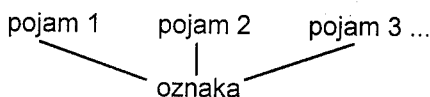
1. Uvod

Odnos između oznake (izraza, riječi, naziva, simbola, formule) i pojma u kojem jedan pojam ima samo jednu oznaku, a jedna oznaka pridružena je samo jednom pojmu, naziva se mononimija ili jednoimenost. Kada se odnos jednoimenosti prekrši, dolazi do višeznačnoga povezivanja pojma i oznake (polisemije, homonimije i sinonimije). Jednom pojmu može biti pridruženo više oznaka ili jednoj oznaci može biti pridruženo više pojmova. Odnos između oznaka jednoga jezika koje prikazuju isti pojam naziva se sinonimija ili istoznačnost.² Nas ovdje zanima drugi slučaj. Tu se višeznačno povezivanje pojma i oznake može shematski prikazati ovako:

---

¹ Ovaj je rad nastao kao nastavak i razradba referata *Polisemija u nazivlju* održanoga na Riječkim filološkim danima 5. prosinca 1996.

² O sinonimiji u nazivlju vidi Mihaljević, Šarić 1995.

Višeznačno se povezivanje može očitovati na dva načina: a) odnos između dvaju ili više pojmova koji imaju određena zajednička obilježja i istu oznaku naziva se polisemija ili višeznačnost³, npr. *most* u građevinarstvu, stomatologiji te u općem jeziku (*mostovi prijateljstva*, *mostovi među narodima*)⁴, b) odnos između oznaka i pojmova u kojem iste oznake (jezični izrazi - pisani ili zvukovni) prikazuju različite pojmove naziva se homonimija ili istoimenost, npr. *ključ* (mlaz kakve tekućine, vrutak; naprava za otvaranje i zatvaranje), *griz* (ujed; krupica)⁵. Homonimija se može ostvariti kao homofonija (istozvučnost - isti izgovorni oblik), homografija (istopisnost - isti pisani oblik) ili pak oboje istodobno (potpuna homonimija). Do polisemije dolazi na nekoliko načina: specijalizacijom riječi općega jezika, metaforizacijom, metonimizacijom, reinterpetacijom homonima, pučkom etimologijom⁶, pod stranim utjecajem⁷, analogijom, proširenjem značenja itd. Homonimija je rjeđa od polisemije. Razlikuju se ovi načini postanka homonimije: fonetska slučajnost, raspad polisemije, strani utjecaj, homonimi nastali tvorbenim procesima. Razlika je između polisemije i homonimije u tome što je pri polisemiji riječ o jednoj, a pri homonimiji o dvije ili više riječi. U praksi to nikad nije lako utvrditi. Homonimija i polisemija dovode do iste pojave u jeziku - do višeznačnoga pridruživanja oznake i pojma i razrješuju se na isti način - kontekstom. Otklanjanje višeznačnosti naziva se ujednoznačivanje ili razdvosmišljanje. Homonimija (istoimenost) počinje kad govornici kojega jezika više ne vide vezu među različitim značenjima jedne oznake. Ne postoje jasne granice između polisemije (višeznačnosti) i homonimije (istoimenosti), ali postoji više kriterija za njihovo razlikovanje. Jedan je od kriterija za razgraničenje homonimije i polisemije etimologija. Ako su riječi različita podrijetla, tj. ako je isti izraz nastao od nekoliko različitih, ti su izrazi homonimni, a ne polisemni. U praksi etimološki kriterij nije uvijek jasan: 1. za sve riječi etimologija nije poznata, 2. nije uvijek jasno što se

³ Zabilježen je i naziv višeznačje (usp. Brdar 1995, 69).

⁴ ISO 704 (1987) *Terminološka načela i metode*

⁵ Usp. Tafra 1995, 388.

⁶ Kada se dvije riječi istoga izraza ne razlikuju jako svojim značenjem govornici će često smatrati da se radi o jednoj polisemnoj riječi, iako te riječi potječu iz raznih jezika, tj. iako su po svom podrijetlu homonimi. Ti su slučajevi vrlo rijetki. Ullmann (1962, 164) navodi primjere: *corn* kukuruz, staroengleski *corn* i *corn* žulj, starofrancuski *cornu*, latinski *cornu*.

⁷ Pod utjecajem stranoga jezika mijenjaju se značenja domaće riječi. Katkada novo značenje potisne staro, ali često oba značenja supostoje. To su slučajevi semantičkoga posuđivanja (npr. *miš*, *zastavica* u računalnom nazivlju).

pod različitim podrijetlom misli, tj. koliko duboko treba ići u prošlost.⁸ Etimološki kriterij nije valjan pri sinkronijskoj analizi jezika. Izvorni govornik uglavnom nije svjestan etimologije riječi.⁹ Drugi je kriterij koji može poslužiti pri razlučivanju homonimije i polisemije povezanost/nepovezanost značenja. Taj kriterij ima dvije prednosti pred etimološkim kriterijem: 1. sinkroničnost, 2. opisuje jezični osjećaj izvornih govornika. Homonimija je leksička pojava u kojoj dva ili više leksema, koji pripadaju istom leksičko-gramatičkom razredu, a različitim leksičko-semantičkim razredima, imaju najmanje jedan integralni sem.¹⁰ Međutim, i pred takvim se pristupom postavljaju mnoge teorijske i praktične teškoće. Neki izvorni govornici vidjet će vezu između dvaju značenja, dok će drugi smatrati da među njima nema nikakve veze. Drugo je pitanje svojstava zajedničke komponente (integralnog sema), tj. kolika mora biti specifičnost i konkretnost tog sema. J. Haimon i W. Craft zagovaraju nešto praktičniji način provjere polisemije. Ako u mnoštvu različitih, srodnih i nesrodnih, jezika sustavno uočavamo da je istovrijednim leksičkim oblicima svojstveno preklapanje istog ili sličnog skupa značenja, ne može se raditi o slučaju pa je to dokaz do se radi o polisemiji, a ne o homonimiji.¹¹ Taj je pristup u praksi nepouzdan. Budući da razlikovanje višeznačnosti i istoimenosti obično nije nužno u praktičnom terminološkom radu, o tome ovdje više nećemo govoriti, već ćemo analizirati slučajeve višeznačnosti (polisemije) i istoimenosti (homonimije).

2. Višeznačnost u nazivlju

U idealnom bi nazivlju odnos između pojma i oznake bio obostrano jednoznačan. To znači da bi jednoj oznaci trebao odgovarati jedan pojam i da bi jednom pojmu trebala odgovarati jedna oznaka. U prirodnim je jezicima takav odnos nemoguć jer je broj pojmova mnogo veći od broja morfema. Primjere višeznačnosti/istoimenosti u nazivlju možemo podijeliti u tri osnovne skupine: 1. ista je oznaka i naziv i riječ općeg jezika, 2. ista je oznaka naziv u više različitih struka, 3. naziv je višeznačan u istoj struci. Ovdje ćemo oprimirati svaki od ta tri tipa odnosa.

⁸ Npr. engleska riječ *port* = luka potječe od latinskoga *portus*. *Port2* je riječ koja je nedavno ušla u engleski. Označuje vrstu vina, a ime joj potječe od portugalskoga grada Porta. Ime grada u portugalskom je latinskoga podrijetla i potječe također od riječi *portus* = luka. Stoga pitanje jesu li *port1* i *port2* etimološki povezani ovisi o tome koliko se duboko ide u etimološkim istraživanjima. (Usp. Lyons 1978, 553).

⁹ Usp. Lyons 1978, 551.

¹⁰ Usp. Tafra 1986, 389.

¹¹ Usp. Brdar 1995, 71.

2. 1. Ista je oznaka i naziv i riječ općega jezika

Budući da nazivi često nastaju metaforizacijom ili terminologizacijom riječi općega jezika¹², slučajevi da riječ ima opće (jedno ili više) i terminološko značenje veoma su česti. Ovdje navodimo samo nekoliko primjera.

bubnjić¹³ 1. dem. od bubanj, *mali bubanj* 2. ^{med.} *opna koja dijeli vanjsko uho od srednjega*.

broj 1. *brojka, znamenka, tj. naziv za pismene znakove pojedinih brojeva* 2.a. *označeno brojkom (kućni broj, telefonski broj)* b. *veličina označena brojem (broj cipela, broj stanovnika)* 3. ^{mat.} *pojam kojim se određuje veličina nekog skupa ili položaj (redoslijed) njegovih članova* 4. ^{gram.} *vrsta riječi; riječi kojima se predmeti broje* 5. ^{gram.} *gramatička kategorija koja se temelji na odnosima količine, imajući zadaću da označi razliku brojne količine u fleksiji* 6. ^{lingv.} a. *jezičnoga sredstva u pogledu njegove funkcije i značenja* b. *vrijednost glagola u pogledu njegove funkcije i značenja* 7. ^{glazb.} *kratka pjesma, ples itd.*

baza 1. *temelj, osnova, podnožje, podloga* 2. ^{vojn.} *vojno, osobito mornaričko ili avijatičko uporište* 3. ^{mat.} *broj a u potenciji aⁿ* 4. ^{geom.} *osnova lika ili tijela* 5. ^{kem.} *hidroksid metala lužnate reakcije* 6. ^{sociol.} *materijalna, ekonomska osnova nekog društva na koju se upire nadgradnja.*

Interakcija 1. *uzajamno djelovanje i međusobni utjecaj dva ili više sustava, osoba, karakteristika* 2. ^{statist.} *učinak ili rezultat istovremenog uzajamnog djelovanja dviju ili više varijabli* 3. ^{psihol.} *odnos između dvije ili više osoba koji dovodi do međuzavisnosti u njihovu ponašanju i doživljavanju.*

interferencija 1. *svaka pojava u kojoj dolazi do preklapanja ili ometanja između dva ili više procesa* 2. ^{akust./opt.} *smanjivanje veličine nekog kompleksnog vala kada se zajedno nađu dva ili više valova s različitom frekvencijom* 3. ^{psih.} *moгуćnost da se na neki podražaj reagira na dva ili više načina koji se međusobno isključuju* 4. ^{lingv.} *pojava kod bilingvniх situacija, kod jezika u kontaktu, da sustav jednoga jezika utječe na sustav drugoga ili da elementi jednoga jezika budu stvarani po uzoru na drugi jezik.*

2. 2. Ista je oznaka naziv u više različitih struka

Slučajevi da je ista riječ naziv u dvije ili više struka također su česti. Navest ćemo nekoliko primjera:

¹² Usp. Mihaljević, Šarić 1996.

¹³ Definicije smo uz manje prilagodbe preuzimale iz postojećih rječnika. Budući da su pri definiranju većine natuknica definicije preuzimane (katkada uz kraćenja ili prilagodbe) iz raznih rječnika, uz definicije ne navodimo izvore jer bi to bitno otežalo praćenje izlaganja već samo na kraju rada navodimo popis izvora.

depresija 1. ^{med.} faza privrednog ciklusa koja dolazi nakon krize **2.** ^{psih.} psihičko stanje koje se očituje u gubitku interesa i volje za rad **3.** ^{met.} područje niskoga tlaka **4.** ^{geog./geol.} kopnena ili jezerska površina koja leži niže od razine mora.

dekonzentracija 1. ^{prav.} prijenos nekih funkcija s centralnih upravnih vlasti na niže u teritorijalnim jedinicama **2.** ^{psih.} nedostatak pažnje, rastresenost.

deklinacija 1. ^{lingv.} sklanjanje, sklonidba **2.** ^{astr.} kutna udaljenost nebeskoga tijela od nebeskog ekvatora.

zvuk 1. ^{fiz.} energija longitudinalnog vala, proizvedena skupljanjem i razređivanjem molekula u nekom elastičnom mediju **2.** ^{psih.} slušni osjet proizveden procesom opisanom pod 1.

Međutim, tu možemo razlikovati slučajeve naziva koji su zajednički u više srodnih struka (npr. natuknica **Booleova algebra** u matematičkom i informatičkom rječniku) od slučajeva kad je naziv u jednoj struci nastao metaforizacijom naziva koji je postojao u kojoj drugoj struci (npr. **virus**, **klon** u informatici, **valencija** u lingvistici) kao u ovim primjerima:

klon 1. ^{med.} skupina stanica koja potječe od jedne roditeljske stanice **2.** ^{imun.} skupina limfocita s receptorima iste specifičnosti **3.** ^{inf.} računalo ili uređaj koji kopira postojeći i ima iste ili skoro iste mogućnosti kao izvornik.

valencija 1. ^{kem.} svojstvo elemenata ili atomske skupine izraženo cijelim brojem koji kazuje s koliko se atoma vodika ili dugih jednovalentnih elemenata taj element ili atomska skupina može spojiti **2.** ^{lingv.} **a.** svojstvo jezičnoga sredstva u pogledu njegove funkcije i značenja **b.** svojstvo glagola u pogledu njegove funkcije i značenja **3. a.** ^{psih.} psihološka vrijednost, privlačna snaga nekog cilja, objekta, osobe ili bilo kojeg drugog dijela u životnom prostoru **b.** dimenzija stava: stupanj pozitivnosti ili negativnosti, tj. ekstremnosti stava.

virus 1. ^{med.} nukleoproteinska čestica koja parazitira na živim stanicama uzrokujući mnoge bolesti **2.** ^{inf.} program koji se može samostalno umnožavati i pri tome izvoditi sporedne radnje koje mogu biti štetne.

2. 3. Ista je oznaka višeznačna unutar jednog nazivlja

Začuđuje koliko je česta višeznačnost unutar jedne struke. Dovoljno je površno pogledati bilo koju stranicu kojega objasnidbenoga terminološkog rječnika pa ćemo se uvjeriti da je taj tip višeznačnosti veoma čest. Ipak tu se često radi o više povezanih značenja (npr. užem i širem značenju, apstraktnom i konkretnom značenju, istovrijednim definicijama istoga pojma itd.).

U *Informatičkom rječniku* za **interface** se navode hrvatske istovrijednice **sučelje** i **međusklop** te odrednice '(1) elektronički sklop kojim se premošćuje neusklađivost; (2) fizička ili logička povezanost između dviju naprava, dvaju sklopova ili dvaju sustava; prostor između dva subjekta, dva sustava, subjekta i sustava i sl. u kojem utječu jedan na drugog ili su međusobno povezani; dodirna točka između dvaju ili

više uređaja koja razumijeva razmjenu podataka (interfacing)'. U istom je rječniku naziv **performance** definiran: '(1) ^{sk} mjera snage računalnog sustava; među kriterijima su vrijeme pristupa, obradna snaga izražena u MIPS-ima; (2) izvođenje, ispunjavanje, provođenje, izvedba, provedba'.

Taj se naziv može prevesti kao *rezultati rada, rad, radne značajke, radna svojstva, izvedba, mogućnosti* itd., ovisno o značenju i kontekstu uporabe.

Navodimo još neke primjere višeznačnosti u istoj struci:

apercepcija ^{psih.}

1. konačna, jasna faza percepcije u kojoj postoji rekognicija, identifikacija i razumijevanje njenog sadržaja 2. rekognicija odnosa između prezentiranog objekta i već usvojenog korpusa znanja 3. aktivan mentalni proces selekcioniranja i strukturiranja internaliziranog iskustva, fokusiranje pažnje unutar polja svijesti.

instinkt ^{psih.}

1. kompleksna urođena reakcija, tipična za određenu vrstu 2. kompleksni koordinirani lanac ponašanja karakterističan za određenu vrstu 3. tendencija ili dispozicija za određene oblike reakcija 4. urođene tendencije koje motivacijski djeluju na ljudsko mišljenje i ponašanje.

kvocijent ^{mat.}

1. rezultat dijeljenja dvaju brojeva 2. pri dijeljenju cijelih brojeva najveći cijeli dio rezultata dijeljenja.

noradrenalin ^{biokem.}

1. neurotransmiter iz skupine biogenih amina. 2. hormon koji se luči iz srži nadbubrežne žlijezde.

sinestezija ^{psih.}

1. istodobno doživljavanje dvaju modaliteta osjeta, iako je podražen samo jedan osjetni organ 2. osjetni doživljaj povezan s nekom neosjetnom predodžbom.

2. 4. U znanstvenom je nazivlju posebna pozornost usmjerena ka izbjegavanju višeznačnosti. Izbjegavanje višeznačnosti olakšava sporazumijevanje među stručnjacima i prijenos znanja. Smanjuju se nesporazumi i pogreške. Budući da je apsolutna jednoznačnost nemoguća, u njemačkoj je terminološkoj literaturi uvedena razlika između pojmova *Einsinnigkeit* i *Eindeutigkeit*.¹⁴ Te bismo nazive mogli prevesti kao *jednosmislenost* i *jednoznačnost*.

Jednosmislenost (*Einsinnigkeit*) jest apsolutna jednoznačnost, tj. jednoznačnost riječi u svojoj ukupnosti mogućih konteksta uporabe. *Jednoznačnost* (*Eindeutigkeit*) jest svojstvo naziva da u jednom području označuje samo jedan pojam. Dakle, jednoznačnost je relativan pojam koji ovisi o području uporabe. Osnovni je terminološki zahtjev za jednoznačnošću, a ne jednosmislenošću, tj. zahtjev da

¹⁴ Usp. Wüster, 1979, 19.

jednom nazivu u jednom terminološkom sustavu odgovara samo jedan pojam. To je preduvjet za nesmetano sporazumijevanje u nekom znanstvenom području. Ako isti naziv ima i terminološko i neterminološko značenje, riječ je o pojavi višesmislenosti (nj. *Mehrsinnigkeit*).

U nazivlju treba izbjegavati višeznačnost, a ne višesmislenost. Mnogi terminološki postupci dovode do višesmislenosti (terminologizacija riječi općeg jezika, metaforizacija itd.), ali ona ne opterećuje terminološki sustav i ne treba je izbjegavati.

U hrvatskom znanstvenom nazivlju višeznačnost može nastati prevođenjem ili preuzimanjem stranih višeznačnih naziva (npr. engleski *bridge*, *chatter*) ili prevođenjem različitih stranih naziva istim domaćim nazivom (*prevodilački program* za engleski *assembler*, *compiler* i *interpreter*; *predsjedništvo* za *presidency* i *chairmanship*; *izobrazba* za engleski *education* i *training*; *ocjena* za engleski *evaluation*, *audit* i *review*, *upravljati* za *govern* i *command*). Engleski nazivi *assembler*, *compiler* i *interpreter* označuju tri različita pojma: 1. *assembler* je prevodilački program koji prevodi s asemblereskog na strojni jezik; 2. *compiler* je program koji prevodi s višeg programirnog jezika na strojni; 3. *interpreter* je program koji analizira, prevodi i izvršuje svaku naredbu izvornog programa prije prelaska na iduću naredbu. Jasno je da naziv prevodilački program za *assembler*, *compiler* i *interpreter* nije dobar, jer ne vodi računa o terminološkom sustavu i ne razgraničuje sve pojmove koje je potrebno razgraničiti.

Analizom svih potvrđenih prijevoda ovih naziva može se ustanoviti da je moguće zadržati sve potrebne razlike uz upotrebu jednočlanih domaćih naziva:

<i>assembler</i>	-	<i>sakupljač</i> ili <i>zbornik</i>
<i>compiler</i>	-	<i>prevodnik</i>
<i>interpreter</i>	-	<i>tumač</i> ili <i>tumačnik</i> .

Opasniji je drugi navedeni tip višeznačnosti jer on pretpostavlja u hrvatskom drukčiji pojmovni sustav od stranoga, a naše znanstvenike stavlja u drukčiji položaj od svjetskih, pa može uzrokovati brojne nesporazume.

3. Leksikografska obradba višeznačnosti u nazivlju

Leksikografska obradba slučajeva višeznačnosti/višesmislenosti ovisi o vrsti rječnika.

Ovdje nećemo iznijeti potpunu razredu rječnika već samo one kriterije koji su bitni za ovu temu. Ovisno o razredbenom kriteriju razlikujemo više vrsta rječnika. Rječnici se mogu podijeliti na opće i posebne. Terminološki su rječnici vrsta posebnih rječnika. S obzirom na struku dijele se na matematičke, kemijske, biološke, lingvističke itd.

S obzirom na broj jezika koji su njima obuhvaćeni rječnike dijelimo na jednojezične i višjezične (dvojezične, trojezične, četverojezične, petojezične itd.).

S obzirom na narav rječničkoga članka terminološki se rječnici dijele na objasnidbene i prijevodne. Objasnidbeni rječnici navode definiciju, katkad primjer uporabe ili ilustraciju. Prijevodni rječnici samo povezuju oznake na raznim jezicima.

S obzirom na raspored građe rječnici se dijele na abecedne i sustavne. Sustavni se rječnici temelje na razrađenom pojmovnom sustavu, podređeni pojmovi slijede nadređene, nazivi koji označuju dio slijede nazive koji označuju cjelinu itd. Sustavni rječnici moraju imati i abecedno kazalo da bi se korisnici mogli lakše služiti rječnikom. Rječnik u kojem se definicije temelje na razrađenom pojmovnom sustavu, ali su natuknice raspoređene abecedno, naziva se usustavljenim rječnikom.

3. 1. Odnos višeznačnosti/višesmislenosti različito se obrađuje u abecednom i u sustavnom rječniku. Ako ista natuknica ima više značenja u istoj struci, definicije se u abecednom objasnidbenom rječniku obrojčavaju, npr.:

čvor - 1. *podstruktura u hijerarhijskoj strukturi podataka koja se ne može dalje dijeliti* 2. *računalo koje se koristi u spojnim (čvornim) točkama komunikacijske mreže za nadzor ili prespajenje poruka.*

topologija - 1. *topološka struktura*¹⁵ 2. *grana matematike koja proučava neprekidna preslikavanja i neke srodne pojmove.*

U sustavnom se rječniku one ne obrađuju na istom mjestu. Ovdje navodimo primjer terminološkoga rječnika *MEĐUNARODNA NORMA ISO 1087 Prvo izdanje 1. svibnja 1990. Terminologija - rječnik* u kojem je natuknica **kazalo** navedena pod nadređenim nazivom **rječnik** (6) i pod nazivom **računalno podržani terminološki rad** (7):

6.2.3.5. **kazalo**¹ (index) *Abecedni popis naziva (5.3.1.2.) kojega terminološkog rječnika (6.2.1.1.) s uputnicama na odgovarajuće članke (6.2.2.2.).*

Uz to rječnik navodi i napomenu da u se dokumentalistici **kazalo** određuje drukčije. To je još jedan primjer višesmislenosti:

7.8. **kazalo**² (index) *Uređen popis jezičnih jedinica preuzetih iz kojeg izvora (6.1.2.1.) koje pripadaju istom razredu obavijesnih elemenata.*

Da se radi o višeznačnosti, očito je iz eksponenta te iz abecednoga kazala.

3. 2. Ako natuknica ima uže i šire značenje, značenja je također u abecednom rječniku dobro obrojčiti. Šire je značenje značenje koje ima manji opseg, a veći sadržaj, tj. više semova. Uže je značenje značenje koje ima veći opseg, a manji sadržaj. Šire i uže značenje objašnjeno je na primjeru naziva *nazivlje* *Nazivlje* označava 1. *skup naziva nekoga određenoga područja (znanstvenih, narodnih, religijskih, mitskih itd.)* i 2. *skup znanstvenih i stručnih naziva.* *Nazivlje* u svom širem značenju (1) nadređeno je *nazivlju* u užem značenju.

¹⁵ Topološka je struktura definirana na odgovarajućem mjestu u rječniku.

3. 3. Sinonimiju (istoznačnost) treba razlikovati od slučajeva kad natuknica ima nekoliko značenja. U objasnidbenom je rječniku taj problem riješen jer ima više obrojčenih definicija. U prijevodnom rječniku različita značenja mogu biti obrojčena ili razgraničena točkom sa zarezom, npr.

aspect ratio *omjer širine i duljine presjeka, omjer širine profila i duljine kormila brodskog vijka; vitkost kormila, omjer između visine i duljine kormila, omjer duljine lista lopatice prema širini*

Konjunktion¹⁶ *veznik, svezica; konjunkcija.*

Duplex¹⁶ *1. dupleks, istovremeni dvosmjerni prijenos, 2. dvostruk, dupleksni*¹⁷

programmer¹⁸ *1. programator, sprava za programiranje, 2. programer, sastavljač programa*

Ako su značenja obrojčena, nije ih potrebno odijeliti i zarezom.

3. 4. Jedan je od problema koji ovdje želimo analizirati i pitanje koje od navedenih tipova višeznačnosti želimo prikazati u terminološkom rječniku. Naravno, ako je naziv višeznačan u jednoj struci, to će biti vidljivo iz njegova članka (obrojčivanje definicija u objasnidbenom rječniku ili obrojčivanje ili odjeljivanje točkom sa zarezom istovrijednica u prijevodnom rječniku ako se u ciljnom jeziku razrješava višeznačnost). Međutim, pitanje je treba li ikada navoditi i slučajeve višesmislenosti, tj. treba li razraditi općejezično značenje ili značenja u drugoj struci. Napametni bi odgovor odmah bio - ne. Ipak, u prijevodnim rječnicima u kojima je natuknica na stranom jeziku (npr. engl.-hrv. informatički rječnik) možda je dobro zabilježiti i općejezično značenje nekih natuknica, npr. *hardware*, *bug* kako bi korisnik dobio obavijesti o tome kako je došlo do metaforizacije u nazivu (koja često nije vidljiva u odgovarajućem hrvatskom nazivu). Mnogi pregledani informatički rječnici (a u informatici je metaforizacija osobito česta) barem povremeno daju takvu obavijest. Ovdje ne želimo reći je li takav postupak ispravan ili ne, već samo upozoriti da je on moguć. O tipu i opsegu rječnika ovisi hoće li se natuknice obrađivati na taj način. To je posebno važno ako postoji mogućnost da se oba značenja pojave u istom tekstu (npr. kod naziva *interface*, *performance*). Na to je pitanje dobro upozoriti i stoga što je ono nedosljedno i nelogično rješavano i u dobrim informatičkim rječnicima. Tako npr. *Informatički rječnik* (Kiš, 1993) pod natuknicom **hardware** navodi definicije 1) fizički elektronički dijelovi računala; skupni naziv za sve materijalne dijelova računala i pratećih uređaja (kućište, čipovi, elektronički sklopovi, kabeli, međusklopovi, tipkovnica, monitor i sl.); *ant.* software; 2) *fig.* željezarija. Neosporno je da je korisniku zanimljiva obavijest da

¹⁶ Njemačke natuknice.

¹⁷ O problemu navođenja različitih vrsta riječi u istoj natuknici vidi kasnije.

¹⁸ Engleska natuknica

hardware prvotno znači 'željezarija', a da je njegovo računalno značenje nastalo metaforizacijom. Međutim, sigurno je da značenje 'željezarija' nije drugo značenje i nipošto nije *fig*. Isto tako je u tom rječniku obrađena i natuknica **bug**:

1) sintaktička pogreška (→ *syntax error*) ili logička pogreška (→ *logical error*) u programskom kodu; 2) *sk.* kakav god kvar ili pogreška u izvedbi sklopovske opreme (→ *hardware*) ili programskoj podršci (→ *software*); 3) *fig.* buba, mušica, kukac.

3. 5. Kad jedan označilac pripada različitim vrstama riječi (kao što je to u engleskom jeziku gdje često imenica i glagol imaju isti lik, npr. *print* = 1. tisak, 2. tiskati) obično se i u objasnidbenim i u prijevodnim terminološkim rječnicima sve obrađuje pod istom natuknicom:

drift¹⁷ **1. strujanje, tjeranje, nošenje 2. strujati, biti tjeran, biti nošen 3. pomicanje, klizanje s radne točke 4. pomak, otklon, skretanje (letjelice)**

1. gibanje nosilaca naboja u poluvodiču zbog djelovanja električnoga polja

2. obavljati radnju opisanu pod 1

3. neželjena promjena električnog svojstva nekog sklopa ili uređaja s vremenom, uzrokovana starenjem ili temperaturnim promjenama.

4. pomak letjelice s njezine putanje, obično izražen u stupnjevima

drive¹⁷ **1. pobuda, pogon 2. pobuđivati, pogoniti 3. pogonska jedinica**

1. pobuda (struje, napona ili snage) s pomoću ulaznog signala

2. pobuditi (struju, napon ili snagu) s pomoću ulaznog signala.

3. a. oprema za pretvaranje dostupne snage u mehaničku snagu pogodnu za rad stroja

b. vanjska jedinica ili jedinica u računalu u kojoj se drži i/ili pokreće sredstvo za pohranu podataka (disketa ili vrpca)

dump¹⁷ **1. ispisivanje, kopiranje (dijelova memorije) 2. ispisati, kopirati (dijelove memorije) 3. ispisani podatci, kopirani podatci**

1. prijenos sadržaja čitave memorije ili njezinoga određenoga područja na drugu memorijsku jedinicu (obično s unutrašnje na vanjsku) ili na drugo područje

2. obaviti radnju opisanu pod 1

3. podatci koji se prenose kako je opisano pod 1

Mislimo da bi trebalo uspostaviti posebnu natuknicu za svaku od tih vrsta i razgraničiti ih gramatičkim odrednicama (npr. *im.*, *gl.*). Ali konačan odgovor na to pitanje možemo ostaviti otvorenim.

4. Zaključak

Ovdje smo navele nekoliko različitih podjela koje se odnose na višeznačno pridruživanje oznake i pojma. Na kraju možemo reći da u praktičnom terminološkom radu najčešće nije nužno razlikovanje homonimije i polisemije. Važno je razlikovanje višeznačnosti i višesmislenosti, tj. treba težiti izbjegavanju

višeznačnosti unutar pojedine struke, a nije nužno težiti apsolutnoj višeznačnosti - višesmislenosti. Međutim, ni višeznačnost unutar jedne struke nije moguće potpuno izbjeći. Dovoljno je baciti pogled na bilo koji abecedni objasnidbeni terminološki rječnik da vidimo brojne natuknice koje imaju više definicija. Ipak tu se često radi o više povezanih značenja (npr. užem i širem značenju, apstraktnom i konkretnom značenju, istovrijednim definicijama istoga pojma itd.). Bitno je izbjegavati višeznačnost koja se pojavljuje samo u hrvatskom, tj. koja hrvatski stavlja u drukčiji položaj te za hrvatski pretpostavlja drukčiji terminološki sustav od onoga koji postoji u drugim jezicima.

POPIS ANALIZIRANIH RJEČNIKA

1. *Automatizacija*, 1984. Tehnička knjiga. Zagreb
2. Bartolić, Lj. 1979. *Englesko-hrvatski ili srpski i hrvatsko ili srpsko-engleski rječnik brodograđevnih, strojarških i nuklearno-tehničkih naziva*, Školska knjiga. Zagreb
3. Bosanac, M., Mandić, O. i Petković, S. 1977. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Informator. Zagreb
4. Čampara, E. 1984. *Međunarodni rječnik arhitekture, građevinarstva i urbanizma*. Grafički zavod hrvatske. Zagreb
5. Dabac, V. 1970. *Tehnički rječnik*. Tehnička knjiga. Zagreb
6. Filipović, V. (ur.) 1984. *Filozofijski rječnik*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb
7. Grundler, D. 1982. *Rječnik pojmova iz područja mikroprocesora u: Uvod u mikroprocesore*. Tehnička knjiga. Zagreb
8. Gusić, I. 1995. *Matematički rječnik*. Element. Zagreb
9. Hanžeković, M. (ur.) . 1992. *Poslovni rječnik*. Masmedia. Zagreb
10. ISO 1087 1996. *Terminologija - rječnik*. DZNM. Zagreb
11. Kiš, M. Buljan, J. Vuković, S. i Anić, O. 1993. *Englesko-hrvatski informatički rječnik s računalnim nazivljem*. Školska knjiga. Zagreb
12. *Klimatizacijska i rashladna tehnika*. 1983. Tehnička knjiga. Zagreb
13. Leko, V. (ur.) 1993. *Rječnik bankarstva i financija*. Masmedija. Zagreb
14. Leko, V. Mates, N. 1993. *Rječnik računovodstva i financija*. Masmedija. Zagreb
15. Mačešić, N. 1986. *Leksikon računarskih pojmova*. Vjesnikova pres agencija. Zagreb
16. *Medicinska tehnika*. 1986. Tehnička knjiga. Zagreb
17. *Obrada podataka i programiranje*. 1983. Tehnička knjiga. Zagreb
18. Petrović, M. (ur.) 1992. *Trgovački rječnik*. Masmedia. Zagreb
19. Petz, B. (ur.) 1992. *Psihologijski rječnik*. Prosvjeta. Zagreb
20. *Računarski rječnik*. 1990. Naprijed. Zagreb

21. Rittgasser, S. i Rittgasser J. 1996. *Njemačko-hrvatski računalni rječnik*. Školska knjiga. Zagreb
22. Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Matica hrvatska. Zagreb
23. Stipetić, A. 1994. *Rječnik željezničarskoga nazivlja*. Institut prometa i veza. Zagreb
24. Šijak, A. Lončarek, D. 1993. *Informatički rječnik*. Varteks. Varaždin
25. Štambuk, A. (i dr.) 1991. *Rječnik elektronike: englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski*. Logos. Split
26. Štambuk, A. (i dr.) *Objasnidbeni elektronički rječnik* (radni materijal)
27. Vojvoda, S. *Hrvatsko-engleski informatički rječnik* (radni materijal)

LITERATURA

1. Brdar, M. 1995. *Kontrastivno-tipološki pristup proučavanju polisemije i sustava komplementacije*. *Filologija* 24-25. str. 69-74.
2. Lyons, J. 1978. *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, Melbourne
3. ISO 704. 1996. *Terminološka načela i metode*. DZNM. Zagreb
4. ISO 1987. 1996. *Terminologija - rječnik*. DZNM. Zagreb
5. Mihaljević, M. 1993. *Hrvatsko računalno nazivlje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
6. Mihaljević, M. i Šarić, Lj. 1995. *Obradba istoznačnica u hrvatskim terminološkim rječnicima*. *Filologija* 24-25, str. 253-258.
7. Mihaljević, M. i Šarić, Lj. *Metaforizacija kao terminološki postupak u engleskom i hrvatskom*, *Suvremena lingvistika* (u tisku)
8. Tafra, B. 1986. *Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problemi)*. *Filologija* 14, 381-393
9. Ullmann, S. 1962. *Semantics*, Oxford: Blackwell & New York: Barnes & Noble
10. Wüster, E. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Springer Verlag. Wien

SUMMARY

AMBIGUOUS RELATIONSHIPS IN TERMINOLOGY AND THEIR LEXICOGRAPHIC TREATMENT

The authors analyse different types of ambiguity. They differentiate between homonymy and polysemy, ambiguity of term and general vocabulary words, ambiguity of terms in different fields and ambiguity of terms within the same field. They also analyse cases when

different foreign (mostly English) terms are translated by the same Croatian term. They analyse the lexicographic treatment of ambiguous terms in the existing Croatian bilingual and monolingual dictionaries and give some suggestions for the terminological dictionaries that are to appear in the future.

Key words: ambiguity, homonymy, polysemy, terminology, terminological lexicography